

ÜBERSETZUNGSEREIGNISSE:
KULTUR, WISSENSCHAFT, GESCHICHTE
100 JAHRE HUNGAROLOGIE IN BERLIN

Tamás Görbe – Hajnalka Halász – Rita Hegedűs –
Csongor Lőrincz (Hg.),
Praesens Verlag, Wien, 2018, 330 lap

A berlini Humboldt Egyetemen a magyar nyelv és kultúra tanítása 2016-ban ünnepelte 100 éves évfordulóját. Ebből az alkalomból jelent meg egy tanulmánykötet, mely magyar és német filozófusok, nyelvészek, irodalmárok, jogászok és történészek öt nagyobb csoportba sorolt tanulmányain keresztül mutatja be, milyen teljesítményt nyújtottak a magyar vonatkozású tudományterületek az elmúlt száz évben Németországban. Az írók számos tudományterületet ölelnek fel, folyóiratunk profiljából adódóan azonban elsősorban az egyetemtörténeti írások részletes bemutatására koncentráltam.

Fehér M. István írásában (*Die Humboldtsche Universitätsidee als Kulturstaatsgedanke und ihre wechselvolle Nachgeschichte – erläutert an einer Hauptschwierigkeit des Idealismus*) Humboldt egyetemi eszméjét járja körbe két nagyobb fejezetben. Az állam által létrehozott egyetemek teljes tanszabadságot biztosítottak, melyet később akadémiai szabadságnak neveztek. Ez az egyetem autonómiáját és önkormányzatiságát jelentette. Az egyetemek feladatát Humboldt a képzett állampolgárok kinevelésében látta, ahol a képzés és a szabadság szoros összefüggésben vannak egymással. Humboldt a képzett embert szabadabbnak vélte a képzetlennél. Az államnak Humboldt fontos szerepet szánt a képzésben, feladata a jólét biztosítása volt, de csak a valóban szükséges mértékig. Felfogása szerint az állam a legfőbb földi hatóság, mely önmagát is korlátozza, hogy a polgár minél teljesebb önmegvalósítását elősegítse. A polgári szabadságot a képzés szabadságaként értelmezi. Az egyetemek pozitívan álltak az államhoz, nem kritizálták, de utóbb az egyetemek társadalmilag izolálódtak, mivel a szabadság, a képzés előjoggá vált, nem pedig minden állampolgár számára elérhető lehetőséggé. Miután az egyetemek kikerültek az állami célok közül, az állami kultúrpolitikának lettek alárendelve. Amint eltűnt a kultúrállam fogalma, kompenzálásként létrejött a kultúrpolitika. Erre jó példa Carl Heinz Becker kultúr-, iskola- és felsőoktatási politikája, mely Németország első világháborús veszteségének szellemi kompenzálását volt hivatott szolgálni. Hasonló célokat lehet Magyarországon Klebelsberg Kunó kultúrpolitikai törekvéseiben is megfigyelni. Humboldt egyetem eszméjének virágkora a 19. század első felétől 1933-ig tartott, a náci időben az önkormányzatiság és autonómia lerombolása zajlott, 1945

után a weimari időkhöz való visszatérés következett, majd az 1960-as évektől megindult a tömegoktatás, mellyel a humboldti egyetemi eszme hanyatlása is megindult. A tanulmány második része filozófiai alapon igyekszik bizonyítani, hogy a humboldti eszme haláláról szóló vélekedések kissé eltúlzottak voltak. Egyik legfőbb érvként a szerző azt hozza fel, hogy egy eszme megvalósítása a szó szoros értelmében nem lehetséges, mert az eszme kanti értelemben nem olyan fogalom, amelynek tárgyak (*Gegenstände*) lennének megfeleltethetőek. Maga a humboldti egyetemi eszme sajátos történelmi konstellációban jött létre, amely körülmények az egyetem eszmerendszerét a későbbiekben befolyásolták, de a szerző szerint van létjogosultsága annak, hogy az eszme újra utat találjon.

Az első nagyobb fejezet az átadás és identitás nyelvi eredményeiről (*Sprach-Ereignisse der Überlieferung in der Identität*) szól. Kulcsár Szabó Ernő (*Das „Historische“ und das „Ereignishafte“ – Von der Unabdingbarkeit der Hermeneutik in der „posthermeneutischen“ Literaturinterpretation*) a hermeneutika elengedhetetlen szükségességéről írt a poszthermeneutikai irodalomértelmezésekben, Lőrincz Csongor (*Übersetzen, Archaismus, Geschichte – Kosztolányi über das ungarische Kalevala*) Kosztolányi Vikár Béla *Kalevala*-fordításáról szóló esszéjében vizsgálja a fordítás nyelvezetét. Vikár a fordítás szókincsét széles földrajzi körből merítette, olyan területekről is, melyek Trianon után az országhatárokon kívülre kerültek, de Vikár korában még az ország szerves részét alkották. A fordítás során egy olyan nyelvet hozott létre a fordító, mely ebben a formában soha nem létezett, szókincsé pedig jórészt olyan területekről származott, melyek Kosztolányi korában már nem tartoztak politikailag Magyarországhoz. A vizsgálathoz komparatív eszközhöz is nyúl, Borchardt Dante *Divina Commediájának* fordítását említi, kitér továbbá a kulturális emlékezet identitására, végül fordításelméleti tényezőket vesz számba. Halász Hajnalka (*Kornél Esti, das Problem der Sprachphilosophie*) nyelvfilozófiai bevezető után, melyben arra is kitér, hogy mit jelentett a nyelv Kosztolányi számára, a nyelv életszerűségére való legkomplexebb példát a szerző Kosztolányi *Esti Kornél* novellaciklusában találja meg.

A második nagyobb tanulmánycsoport az oktatás, az intézet és gyakorlat (*Bildung, Institution, Praxis*) hármását járja körbe. Olay Csaba (*Bildungskonzepte um 1914 aus europäischer und ungarischer Perspektive*) a képzés szerepét és funkcióját vizsgálja Magyarországon az első világháborút követő – Magyarországot nagymértékben érintő – geopolitikai változások tükrében. Magyarország ekkor vált hosszú idő után újból önálló politikai entitássá, és az újonnan létrejövő országban szükség volt képzőintézmények létrehozására. A 20. század első felében a képzés elvi bázisát – minden kritika ellenére is – a humboldti egyetemi elvek határozták meg. A szerző a következő fejezetben a humboldti szellemű képzési hagyományt ismerteti, de kitér az angolszász és a francia képzési hagyományokra is. A humboldti elvek egyik gyengéségeként ismeri fel, hogy a tudomány egységében Humboldt a filozófiának szánt főszerepet, míg az egyre nagyobb teret nyerő természet- és orvostudomány ebbe a koncepcióba már nehezen volt beilleszthető, elsősorban a 20. század elejétől, az ipar és a gazdaság haszonelvű felfogása

következtében. Olay két fontos jelenkori példát említ, melyek a képzés klasszikus fogalmához találtak kapcsolódási lehetőséget. Tanulmánya második felében a Trianon utáni Magyarország legfontosabb kultúrpolitikai döntéseit veszi számba, elsősorban Klebelsberg Kunó kultuszminiszter idején. Az új geopolitikai felállásban Klebelsberg a képzésben és szakképzésben látta meg Magyarország megújulásának és felemelkedésének lehetőségét. Ehhez az iskolarendszer reformját hajtotta végre, felismerte a műszaki-ipari képzés jelentőségét, hazavárta a külföldre emigrált tudósokat. Klebelsberg patriótanemzeti nevelési programja egyrészt szembefordulást jelentett a Tanácsköztársaság eszméivel, másrészt Trianon után a társadalom minden rétegében jelen volt a revizionista politikai szemlélet, ami a nacionalista szellem erősödését eredményezte. Klebelsberg korában a képzés az állami költségvetés jelentős részét tette ki, ami nemcsak oktatási, hanem katonai célokat is szolgált (Levente-mozglom). Újváry Gábor írása a magyar intézet születésének és működésének körülményeit járja körbe a két világháború közötti időszakban (*Das Ungarische Institut der Berliner Friedrich-Wilhelm-Universität und die ungarische Kulturpolitik*). Humboldt egyetemmel kapcsolatos elvei éppen a 19. században, a berlini Humboldt Egyetemen tanuló magyar diákoknak köszönhetően találtak utat Magyarországra. Ezen diákok közé tartozott Magyarország későbbi kultuszminisztere, Klebelsberg Kunó is, aki kiváló szakmai kapcsolatokat alakított ki az egyetemen. Két vezető német kultúrpolitikushoz való kapcsolatát a Berlinben tanuló Robert Graggernek köszönhette. A cipster származású Gragger berlini tanulmányai során a német tudományos élet számos fontos képviselőjével alakított ki jó kapcsolatot. Egyikük éppen az 1915/16-os évben volt rektor, amikor Gragger a magyar intézet felállítását kezdeményezte. Magyar részről a még államtitkári rangban lévő Klebelsberg, német részről pedig Carl Heinrich Becker támogatta ezt, a hármashoz Werner Richter, Magyar Zoltán és Thienemann Tivadar is csatlakozott. Az így létrejövő tanszék a legrégebbi folyamatosan fennálló külföldi magyar tanszék lett. A magyar–német kapcsolatok a két világháború közti időszakban változó képet mutattak. 1923-ban létrehozták magyar kezdeményezésre az első *Collegium Hungaricumot* Berlinben, melynek élére szintén Gragger került. A kultúrintézetek létrehozásával Magyarország a magyar diákok külföldi tanulmányait kívánta megkönnyíteni, míg a hungarológia külföldi oktatásával külföldieket akartak a magyar nyelvvel és kultúrával megismertetni. Gragger, Klebelsberg és Becker halála után is jól működött a 20-as években kiépített kultúrintézeti rendszer Hóman Bálintnak köszönhetően. Berlinben Gragger korai halála után helyét Farkas Gyula vette át, aki mind a magyar, mind a német kulturális élet kiváló ismerője volt. A náci hatalomátvétel után Magyarország szoros német szövetséget épített ki, ugyanakkor a nácik térnyerése félelemmel is töltötte el a magyar politikát. Farkast 1945-ig meghagyták állásában, részben azért, mert tartottak egy helyére kerülő náci tisztviselőtől. A náci hatalomátvételt követően a berlini magyar intézet szerepe csökkent, kiadványait beszüntették. A Gragger által meghonosított szellemiség pedig a második világháború végére teljesen eltűnt.

Brandt Györgyi írásában Gragger berlini archívumát vette górcső alá (*Die Gründung des Ungarischen Instituts an der Berliner Universität im Spiegel des Gragger-Archivs*). A tanulmány szerzője magyar és német ösztöndíjak segítségével rendezte Gragger berlini hagyatékát. Tanulmánya pontos képet ad a berlini magyar intézet megalakulásának és intézetté válásának minden fontos részletéről. Ismerteti az intézetben oktató lektorokat, beszámol az intézet két fontos kiadványáról, megemlíti az *Ómagyar Mária-síralom* német nyelvű ismertetését, részleteket közöl Gragger legjelentősebb levelezőpartnereinek beszámolóiból, végül felhívja a kutatók figyelmét a hagyaték fontosságára és további kutatásokat javasol. Ötvös Péter Gragger azon törekvéseiről ír, mellyel Martin Opitz erdélyi működésének forrásait tárta fel („*Siehe: Robert Gragger op.cit.*” *Quellen, die von Gragger erschlossen wurden*). Gragger Opitz *Dacia antiqua* című munkájáról, feliratközlési tervéről komoly kutatás után a külföldi tudományos közösség számára írt német nyelvű dolgozatot. De ugyancsak Gragger volt az első, aki Mommsen művében Opitz által említett feliratokat keresett, és ő derítette ki levéltári források segítségével, hogy Opitz vissza akart térni Erdélybe, illetve hívta fel a figyelmet arra, hogy Opitz *Zlatna* című versében tesz említést arról, hogy régészeti munkát kívánt írni Erdélyről. Görbe Tamás írása (*Analysen zu „Rumpfungarn” in den Ungarischen Jahrbüchern 1921–1943*) a berlini magyar intézet gondozásában megjelent *Ungarische Jahrbücher* című folyóiratot vizsgálja 1921 és 1943 között abból a szempontból, hogy mennyiben és milyen céllal jelennek meg a trianoni békeszerződés rövid és hosszú távú hatásai témaként a lapban. A folyóirat-alapítás 1921-ben természetesen nem nélkülözte a politikai szándékot. Témáit tekintve a legnagyobb számú írás történelmi, nyelvtudományi, kultúraszervezési és kultúratörténeti kérdéskörben jelent meg. A szerző az ezeken kívüli témákhoz tartozó cikkeket is megvizsgálta, különösen nagy hangsúlyt fektetve a gazdasági témájú tartalmakra. Kutúrpolitikai vonatkozásban Klebelsbergnek a lapban megjelent írását elemzi, ezenkívül demográfiai, jelenkori történeti, nemzetiségi kérdések kerülnek elő. A trianoni béke hatásával foglalkozó írások száma mindössze 24, és ezek is jórészt gazdaságtudományi megközelítést alkalmaztak, míg a Magyarországon bevett témák (a béke igazságtalan volta, a határrevízió kérdése stb.) nem vagy alig fordulnak elő, végkövetkeztetésében ennek okait is vizsgálja a szerző. Nyári Izabella közleménye a tolmácsképzést mutatja be a szocialista NDK-ban (*Dolmetscherausbildung im Sozialismus – Fallbeispiel*), ahol tolmácsképzés több egyetemen is folyt, az oktatott nyelveket elosztva az egyes egyetemi csomópontok között. A magyar nyelv oktatása tolmácsok és fordítók részére Berlinben történt. A tolmácsképzésben az összes egyetemen a nyelv és kultúra ismerete mellett komoly ideológiai képzést is elvártak, a tolmácsvizsgán fordítandó szövegek is az uralkodó szocialista ideológiát tükrözték vissza. A hallgatók a magyar nyelvet az orosz, az angol vagy a francia nyelvek mellé vehették fel. Tanulmányaikat magyarországi rövidebb (Debreceni Nyári Egyetem) vagy hosszabb (ELTE) tartózkodásokkal egészítették ki. A hallgatók otthoni egyetemi tanulmányokra és külföldi tanulmányútra való kiválasztása káderalapon történt.

A következő nagyobb témakör a nyelvtudomány hagyományait és újításait járja körbe (*Tradition und Innovation in der Sprachwissenschaft*). Hegedüs Rita tanulmányá-

ban (*Tradition und Modernität in den sprachwissenschaftlichen Aufsätzen der Ungarischen Jahrbücher*) az *Ungarische Jahrbücher* nyelvészeti tárgyú cikkeit veszi górcső alá, mely cikkeken egyértelműen megfigyelhető a témaválasztás megújulása: a történeti-összehasonlító 19. századi nyelvészeti elemzéstől a tanulmányok eljutnak a modern tipológián keresztül a modern funkcionális-kognitív szemléletmódig. A szerző több, az évkönyvben megjelent tanulmányt elemez három nagy kategórián belül: diakrón nyelvészet, strukturalizmus, funkcionalizmus témakörben. A szerző végkövetkeztetésében arra hívja fel a figyelmet, hogy az évkönyv nyelvészeti témájú cikkei között többen is fellelhetők a korban legmodernebbnek tartott nyelvészeti megközelítési módok. Gisela Holfter a finnugrista Ernst Lewyről írt tanulmánya (*Fast vergessen – oder eine Schlüsselfigur – Rückblick auf den Sprachwissenschaftler Ernst Lewy [1881–1966]*) a nyelvtudós életrajzát ismerteti bresloui szülőházától, berlini munkahelyétől wechterswinkeli otthonán át írországi száműzetéséig. A németországi finnugrisztika kimagasló alakja meglehetősen ellentmondásos okokból nem térhetett haza a háború után (a hazahívó levél nem érte el, korábbi posztját volt tanítványa kapta meg, aki jobban tudott alkalmazkodni a szovjet érához). Írországi száműzetése alatt is dolgozott, munkája Berlinbe is elkerült. Munkássága a maga korában elismert volt, de később írországi tartózkodása miatt háttérbe szorult, az utóbbi időben tapasztalható valamelyest megélnkülő érdeklődés hagyatéka iránt. Péter Simoncsics írása (*Die „zwei Namen und zwei Leben“ des Theodor Thienemann [1890–1985]*), a német és dunai sváb származású Thienemann Tivadar életének és munkásságának főbb csomópontjait foglalja össze. Az eredetileg germanista végzettségű Thienemann lipcsei, berlini egyetemeken tanult. A két világháború közötti szellemi elit számos tagjával ápolt kitűnő barátságot, Magyarországon mint irodalmár lett ismert *Irodalomtudományi alapgagalmak* című könyvével. Pozsonyi, majd pécsi működése során Gragger halála után a neve szóba kerül a berlini magyar intézet élére, ezt Klebelsberg végül nem támogatta. A második világháború után amerikai emigrációba kényszerült, itteni munkássága elsősorban a nyelvészetre, azon belül a pszicholingvisztikára fókuszált, legjelentősebb munkája *The Interpretation of Languages* címmel jelent meg.

A harmadik nagyobb blokk a tudástranszfer és kultúráközvetítés (*Wissenstransfer und Kulturvermittlung*) témakörével foglalkozó tanulmányokat csoportosítja. Gönczi Katalin tanulmányában (*Wissenstransfer zwischen Deutschland und Ungarn auf dem Gebiet der Rechtswissenschaft am Anfang des 20. Jahrhunderts – Einige Schlaglichter*) a tudástranszfert vizsgálta a jogtudományban a 20. század elején. Az újkori magyar jogfejlődés középpontjában a jog modernizálása állt, vagyis a rendi jogrendszer átalakítása, amihez elsősorban a német jogrendszer szolgált mintaként, első lépésként a kereskedelmi jog átalakításával. A tudástranszfer fordításokon, előadásokon, kézikönyveken, folyóiratokon, beszámolókon keresztül történt. Első lépésként személyes kapcsolatok épültek ki (Plósz Sándor és a Németországban tanuló magyar hallgatók révén), majd intézményi cserére is sor került, német jogi társaságok foglalkoztak magyar jogi kérdésekkel. Másik fontos lépés a német nyelvű publikációk megjelenése volt magyar jogi kérdésekben (törvénytervezetek, kézikönyvek, monográfiák), illetve jelentős szerepet

játszott a berlini magyar intézet is, ahol az intézeti periodikában számos jogtudomány-nyal kapcsolatos írás jelent meg. K. Lengyel Zsolt tanulmánya Bogyay Tamás életútját és tudományos tevékenységét vizsgálja (*Deutsch-ungarische Beziehungen im Frühwerk Thomas von Bogyays*). Bogyay, aki Pauler Ákos unokaöccse volt, Budapesten végzett magyar–francia szakos tanárként. Már egyetemistaként foglalkozott művészettörténettel, ebben a témában is készült doktori disszertációja. A berlini *Collegium Hungaricum*, majd a római Magyar Történelmi Intézetben volt ösztöndíjas. Bár állami tisztviselőként (iskolai felügyelőbizottsági, majd minisztériumi hivatalnokként) dolgozott, továbbra is publikált, elsősorban a magyar középkori művészet témakörében. Munkásságában különösen nagy figyelmet szentelt a magyar–német művészettörténelmi kapcsolatoknak, de a német hatást illetően többször kétségbe vonta a korban elfogadott többségi álláspontot. A második világháború idején Németországba kísérte vonaton a magyar műkinceseket, majd Münchenben telepedett le és a Szabad Európa Rádió munkatársa lett, de részt vett a müncheni magyar intézet megalapításában is. Masát András szövege a magyar oktatás százéves évfordulója alkalmából hangzott el Berlinben (*Kulturdiplomatie-Hungarologie-Collegium Hungaricum Berlin – Das „Eigene“ und das „Fremde“*). A szövegben a kultúrdiplomácia jelentőségére és a kultúrdiplomata feladatára (saját kultúra átadása idegen környezetben) hívja fel a figyelmet. Ebben a kontextusban értelmezi a berlini hungarológiai oktatás és a CHB feladatkörét.

A következő nagyobb témakör a kulturális, művészeti és irodalmi átadás (*Übertragungen*) témakörét járja körbe. Stephan Krause a Petőfi-fordításokat vizsgálta (*Die Poetik der Nachdichtung – Franz Fühmanns Petőfi-Übersetzungen*) az NDK-s időkben szokásos eljárás szerint: egy magyar anyanyelvű készített nyers fordítást (esetünkben a magyar intézet vezetője Kárpáti Pál), és ennek alapján készült el a német versbe szedett fordítás. Hárs Endre az újságíró Hevesi Lajos/Ludwig Hevesi németországi úti tárcáit elemzi (*Groß und Klein – Ludwig Hevesis deutsche Reisefeuilletons*). Bíró Annamária a két világháború közötti értelmiségi képét vizsgálja az expresszionizmus társadalmi szándékainak továbbfejlesztését szolgáló aktivizmusban német, osztrák és magyar területen (*Das Bild der Intellektuellen im deutschsprachigen und im ungarischen Sprachraum*). Kókai Károly tanulmányában a 20. századi magyar próza két kiváló alakja, a németet egyaránt anyanyelvi szinten beszélő Déry Tibor és Márai Sándor élettörténetében fellelhető hasonlóságokat és különbségeket vizsgálja, külön kitér Bécshez fűződő kapcsolatokra (*Ungarische Schriftsteller in Österreich – Das Wien von Sándor Márai und Tibor Déry*). Szajbély Mihály tanulmánya a pszichiáter, zenekritikus, író Csáth Géza *Der Merker* című osztrák zenei lapban megjelent tanulmányát mutatja be (*Die vergessene musikalische Studie in deutscher Sprache von Géza Csáth*). Lénárt Tamás pedig Moholy-Nagy László berlini éveinek művészeti felfogásáról írt (*Gestaltung als Anthropotechnik und Übersetzung – Zur Kunstauffassung László Moholy-Nagys in den Berliner Jahren*).

A kötet szép kivitelezésű, gondosan szerkesztett munka, amelyet nem csak a hungarológia iránt érdeklődő magyar és nemzetközi közönségnek ajánlok.

Bozzay Réka